

דף נה

באורי אגדה, ענינים ורמזים

‘על זקנים שלא מיחו בשרים...’ —

‘... אמר רבי אסי בשם רבי תנחום בר חייה: למד ולימד ושמר ועשה והיה ספק בידו להחזיק (את שאר העם) ולא החזיק — הרי זה בכלל ‘ארור’ (ירושלמי סוטה ז,ד). ידרשו בהקמה הזאת בית המלך והנשיאות, שבידם להקים את התורה ביד המבטלים אותה, ואפילו היה הוא צדיק גמור במעשיו והיה יכול להחזיק התורה ביד הרשעים המבטלים אותה — הרי זה ארור.’ (מתוך פירוש הרמב”ן תבוא כתבו. וע”ע ב’חפץ חיים על התורה’ שם).

‘... הללו צדיקים גמורים והללו רשעים גמורים. אמרה לפניו: רבוננו של עולם, היה בידם למחות ולא מיחו. אמר לה: גלוי וידוע לפני שאם מיחו בהם לא יקבלו מהם...’ — מאין הוציא רבי אחא בר’ חנינא את כל זה? — שהרי מדובר בכתוב על צדיקים גמורים שקיימו את התורה מאל”ף ועד תי”ו, ואילו היה בידם להוכיח ולמנוע אחרים מעוון ולא עשו זאת, הלא נמצא שעברו על מצות תוכחה ולא קיימו את התורה. ומכאן שלאמתו של דבר לא עברו כלל, כי לא היו דבריהם נשמעים, והרי מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע, ואף על פי כן נענשו משום שלפניהם לא היה הדבר גלוי, ודומה זה לנתכין לאכול בשר חזיר ונמצא בידו בשר טלה, שצריך כפרה הגם שבאמת אין כאן חטא. (עפ”י רא”מ הורביץ)

‘היה בידם למחות ולא מיחו... אם לפניך גלוי, להם מי גלוי...’ —

‘והנה לפי זה, אפילו אם נראה בעיני האדם שלא יקבלו חביריו תוכחה אף על פי כן מחויב לעשות את שלו, אבל מצינו סתירה לזה בדברי חז”ל באמרם בשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שלא נשמע. וצריך לומר דיש חילוק, דהיינו כשהמוכיח כבר בחן והוכיח עד הכאה ונזיפה וקללה — שוב מצוה שלא להוכיח. והנה על פי הרמז הנ”ל אמרו רז”ל בנר חנוכה, ‘ובשעת הסכנה’ — שהרשעים יורדים לחיי המוכיחים ומביאים אותם לידי סכנה בעלילות וכיוצא, ובא על ידי זה לידי בזיון הדת וכיוצא, כנהוג בזמינו מכת האפיקורסים המורד”י או”ר, ‘מניח על שלחנו’ — היינו להאיר רק להסמוכים על שלחנו ודיו. היינו שלא יחמיר לעצמו מצד דברי חז”ל שאמרה מדת הדין אם לפניך גלוי וכו’ רק דכיון דשעת הסכנה היא, מניחו על שלחנו כנ”ל’ (בני יששכר כסלו-טבת ג,לט).

ובקומץ המנחה (יא): ‘אם כבר מיחו והוכיחו מקצת ולא שמעו — אין צריך להוכיח האחרים, דגם כן לא ישמעו, ומצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע...’.

ובפוסקים מובא (ע’ תשב”ץ ח”ב מז ועוד), שהמוכיח את הרבים, אפילו אם מקצתם ודאי לא ישמעו לתוכחתו, עליו להוכיח מפני אותם אנשים שיתכן ויקבלו דבריו.

ונראה לכאורה שאותם צדיקים שקיימו את כל התורה, היו סבורים שלא ישמעו להם, ולכך נמנעו מלהוכיח, כדי שלא לומר דבר שאינו נשמע, ואעפ”כ נענשו בגלל קטרוג מדת הדין. ומוזה משמע שגם אם קרוב הדבר שלא ישמעו, צריך להוכיח כל שאינו ודאי. כן צדד להוכיח הגר”ע יוסף שליט”א בספרו ‘מאור ישראל’, והביא כן מדברי החיד”א. (וע’ גם בלשון הנמוקי-יוסף יבמות כא: בדפי הרי”ף).

ואולם ציין שבמאמר מרדכי (תרח סק"ב) כתב שאם קרוב הדבר שלא ישמעו, מוטב ויהיו שוגגים. ואפשר שהוא יפרש שחטאם היה בכך שלא חשו לאותם יחידים שישמעו תוכחתם, כדברי התשב"ץ הנ"ל, שזה רחוק מן הדעת שלא ישפיעו על יחידים על כל פנים. ואעפ"י שלפי האמת גלוי וידוע לפניו שלא היו שומעים.

'זהותית תיו...' — בענין אות ת', משמעותה ורמיוותיה — ע' שיחת מלאכי השרת, עמ' 56; דובר צדק, עמ' 102; (מחשבות חרוץ עמ' 88).

'תמה זכות אבות...' —

'... כי זכות אבות היה גורם שלא יחרב (הבית), ואין הפירוש תמה זכות אבות רק לענין זה, כי קודם זה לא היה אפשר (להיות גולים מן הארץ) מפני זכות אבות, ואי אפשר להשליכם מעל פניו, שקרוב הוא זכות אבות, אבל מכאן ואילך אפשר להשליך אותם מעל אדמתם. אבל בודאי לפעמים הש"י עושה בשביל זכותם כאשר ראוי לפי הענין, רק קודם שתמה זכות אבות לא היה [אפשר] שיהיו גולים מעל אדמתם [כלל] שהיה זכות אבות עדיין, כך יראה ונכון ופשוט הוא.

כי אין לומר ח"ו כלל שלא יעשה בזכות אבות, ובודאי על ידי תפילה פשיטא שאינה תמה זכות אבות, שהרי כל תפילתנו היא להזכיר זכות אבות, אלא על ידי תפילה לא תמה. ובלאו הכי נמי לא קשיא כי לא אמרנו רק לענין שאפשר שיהיו [גולים] משעה שתמה זכות, אבל בודאי הקב"ה זוכר זכות אבות לרחם ולעשות חסד. ולכך לא יקשה לך דהא רבי יוחנן קאמר לעיל תמה זכות והיה זה בשעת החורבן, דודאי דרך חנינה הקב"ה מזכיר זכות אבות וזהו: תחון זכות אבות'. (חודשי אגודת מהר"ל)

'... הלא התבאר למעלה, כי ירשנו ירושה עשירה מאבותנו, הלא תמה כחות הנפש והמדות הטובות אשר בהם נוכל להתרכז אל האמת, ולעמוד כנגד היצר הרע, ולחזור בתשובה. ועתה נגלה בזה עוד מעט, ונראה נפלאות;

הן זה אשר אמרנו, הוא ענין 'זכות אבות' ממש, היינו הכחות המביאים לידי זכות — או נבאר היטב יותר, שהוא: קשר של כוחות זכים, המעמידים את האדם על האמת והצדק, שהם נקראים 'זכות' (זכויות) — אשר על ידם דבוקים אנו באבותינו, בהיותנו עדיין דבוקים במדותיהם שמסרו לנו. וכיון שנמצאים בנו אותם המדות הטובות והכחות המעולות, אשר הש"י יראה ברוחב ועומק חכמתו כי עוד לא ניתק החבל בינינו לבין אבותינו הקדושים, ועדיין יש תקוה כי נבחר בדרך התשובה לתקן את אשר עוינו, אזי הדין נותן כי ירחמנו שופט כל הארץ; כי 'זכות אבותינו' (קרי את ה'ז' בפתח) בידינו, ויש תקוה לאחרינו. וזה הוא אשר יעורר את מדת הרחמים, בזכות אבות. ואם ח"ו תמה 'זכות האבות' מקרבנו, אז אין התעוררות ח"ו למדת הרחמים בדרך זו, והוא אשר אמרו חז"ל שהיו דורות ומדרגות אשר בהם 'תמה זכות אבות' — לא אלינו.

היוצא מזה, כי עלינו לדבק במדות האבות הק': מדות החסד, והאמונה, מדות היראה והאהבה, מדת ההתרכזות לשאוף רק אל האמת, מבלי תת אפשרות להטעות את עצמנו על ידי פתויי היצר, ולהשתוקק לדבק ברוחניות, כי אז לפי קטון ערכנו נביא אל תוך נפשנו את 'זכות האבות' וה' הטוב יתנהג עמנו במדת הרחמים. כה ירחם ה' את עמו במהרה ויזכנו לראות בישועתו ישועת אמת'. (מתוך 'מכתב מאליהו' ח"א עמ' 14. וע"ע שם בח"ד עמ' 82).

עוד בענין 'זכות אבות' ו'תמה זכות אבות' — ע' בשו"ת הרשב"א ח"ה מט; דברי סופרים (לר"צ הכהן), י.

'חותמו של הקב"ה אמת' —

'האמת קיים. דורות רבים יכולים להתמרד נגדו, להלחם בו ולדכאו. אבל אין כח בעולם שיכול לבטלו; בסוף חוזרים ומכירים אותו. שקר עלול לשלוט זמן רב בעולם, אבל סופו הוא להתבטל. דוק ותמצא כי כל השקרים שבעולם במשך הזמן מפריכים את עצמם והיו כלא היו; במקומם באים שקרים אחרים וגם הם שולטים זמן מגובל עד שגם עליהם עובר כלא... מכל מידותיו של הקב"ה רק האמת הוא חותמו. חותם שמים לקיום דבר לומר שהכל שריר וקיים. זאת היא מידת אמיתתו ית', שכמו שהוא היה הראשון בטרם כל יציר נברא, כך הוא יהיה האחרון לכל השית אלפין שנין שכל בני בשר יקראו בשמו להפנות אליו כל רשעי ארץ; אנו המאמינים באמיתתו ית' יודעים כי גם באמצע התהליך מראשית הבריאה עד סוף הגאולה 'מבלעדי אין אלקים'. והנה כל אמת שבעולם נעוץ באמיתתו ית', ולכן 'אמת מרחק מיליה' (להלן קד. ע"ש ברש"י). השקר הוא היפך אמיתתו ית' ואין לו אחיזה בהקב"ה, לכן רק 'מקרבו מיליה'. (מתוך 'עלי שור' ח"ב עמ' תקכב. ויסוד הדברים בחדושי אגדות מהר"ל כאן).

— '... ולכך חותמו של הקב"ה אמת דוקא, כי העושה חותם לשמו, עושהו בדבר שאין יכולים לזייפו, והאמת — דבר שאין יכולים לזייפו הוא. מזייפים את האמת — זיוף הוא ולא אמת... (כך ובלשון הזו אמרו בבית מדרשה של קוצק; וכך גם בכל שאר בתי המדרשות חשב כל איש אמת בלבו עוד בטרם נודעו אמרות קוצק השנונות...). (מתוך 'כתר מלכות' לרא"א כי טוב).

— לדאבננו, לא רבים יחכמו להכיר בחותם זה, שהוא האמת — הסיבה לכך, כי אותיות החותם מפותחות בהיפוך, ומקבלות את צורתן הנכונה רק לאחר הדפסת החותמת על הנייר. רק יחידים מסוגלים לקרוא את האותיות שעל החותם לפני שבא לידי ביטוי בדבר מוחשי הגלוי לעין... (עפ"י החפץ חיים עה"ת — 'מעשי למלך' בלק. רמז נוסף — ע' בני יששכר שבת ט"ב).

— הרב הקדוש בעל החידושי הרי"ם אמר בשם הרה"ק רבי שמחה בונם מפשיסחה, ששאל את רבו הרבי הקדוש מלובלין זי"ע שהיה משבח בכל פעם להיות שפל ונבזה — מה יפעול זה, מאחר שהוא באמת שפל ונבזה?

וענהו הרבי: שאם כוונתו לזה אז אפילו הוא באמת שפל ונבזה, אעפ"כ בזה הוא דבוק אל האמת, ומקיימים בעצמם בכך ובו תדבקו, כי הקב"ה חותמו אמת. ומוזה תבוא התשועה והעזרה. (שיח שרפי קדש — ח"ג קפד. ע"ש בח"א רנט. ובענין הזה בסגנונות שונים — ע' חשבה לטובה (לקוטים עמ' 62); דברי אמת (ס"פ נח); שפת אמת — סוכות, דף קיד:).

(ע"ב) 'ארבעה מתו בעטיו של נחש... וישי אבי דוד' — מובא בספרים שענין 'עטיו של נחש' מכוון על אותה זוהמה שהטיל הנחש בחוה (כדלהלן קמו ועוד), ועל ידי כך נקנסה מיתה על כל תולדותיה. [וכמו שאמרו שם, שכשעמדו ישראל נגד החר פסקה זוהמתן, וזהו שכתוב 'אני אמרתי א' אתם... (במעמד מתן תורה) אכן כאדם תמותון' — שחזרו לסורן במעשה העגל ושבה ונגזרה עליהם המיתה]. וזוהמא זו היא פגם הברית, שאמרו (ויקרא רבה ריש תזריע, ועוד) שאפילו חסיד שבחסידים מתכוין להנאת עצמו, ולמדו זאת מהפסוק הן בעוון (מלא) חוללתי ובחטא יחמתני אמי, שאמרו דוד, וכלפי ישי

אביו הדברים אמורים — והרי ישי הוא אחד מאותם שלא חטאו, ומהו הן בעוון חוללת? על כרחך לומר שאותו עוון הוא 'עטיו של נחש', והוא גורם המיתה, ואף על פי שאין לו חטא בפועל, מכל מקום כל שלא ביטל זוהמת הנחש לגמרי, שייכת בו המיתה. והכתוב קראו 'עוון' מלא כלפי ישי, כי לגביו נחשב זה לעוון, מה שכוון להנאת עצמו.

ואילו היה האדם נקי בשלימות מכל וכל בתאוה זו — היה חי לעולם. (עפ"י צדקת הצדיק קמו קנו רנו; תקנת השבין עמ' 145; פוקד עקרים עמ' 38, קונטרס 'עמלה של תורה' ג. וע"ע: 'דרך פיקודיך' — מ"ע א; 'סור מרע ועשה טוב' — מז, א; משך חכמה — בראשית ג, ד).

'עמד ובלבל את מצעה... זעזעתה, הרתעתה, פרחת חטא ממך' — בלבול יצועי אביו פירושו, שהשכיב עצמו במטת אביו כדי שייראה כאילו שכב עמה, [כשהיא דתנן רוכל יוצא ואשה חוגרת בסינר. יבמות כד:]: עד שהוצרך יעקב לפרוש ממנה.

ומבואר בגמרא שאפילו לדעת האומרים ראובן לא חטא, בקש לשכב עמה, [כדי שיעקב יאלץ לפרוש מבלהה], אלא שלבסוף נתחרט ופרש עצמו מן החטא. ומכל מקום גרם דבר זה שהוצרך יעקב לפרוש ממנה, כאמור. (עפ"י מהר"ל בחדושי אגדות. ע"ש באור חמשת דעות החכמים בנוטריקון 'פחו').

'וכבר נודע מה שכתב הגאון חיד"א ז"ל, ששמע כי מור"ם ז"ל בעל המפה (הוא הרמ"א) פירש שיעקב אבינו ע"ה היה רוצה לשכב עם בלהה פלגשו, ונתקנא ראובן בשביל אמו, והיה הולך ובא אל חדר המטות, ואסור לשמש בעוד שיש בני אדם שומעין, ולכן כאשר שמע יעקב אע"ה שהיה ראובן הולך ובא, נמנע וחדל מן התשמיש, ופירוש הכתוב כך: וילך ראובן שהיה הולך ומטייל בזמן וישכב את בלהה פלגש, ומי הוא זה השוכב, היה אביו, וישמע ישראל שהיה הולך ראובן, ולא שמש, ולכן ויהיו בני יעקב שנים עשר. ובא ראובן בחלום אצל מור"ם והחזיק לו טובה עכ"ל. (מתוך שו"ת רב פעלים ח"ב י"ד מא. וע"ע מגדים חדשים כאן).

'שתי מצעות בבלל, אחת של שכינה ואחת של אביו' — כי איש ואשה שזכו — שכינה ביניהם (סוטה יז.), והיה הש"י עולה על יצועי יעקב כאשר היה ליעקב חבור עם אשתו, ולפיכך כאשר בבלל יצועי יעקב, בבלל שתי מצעות; —

'אין להקשות, כאשר לא היה לו אשה, אם כן ח"ו לא היתה השכינה עם יעקב — שזה אינו, כי עכשיו שהיה לו אשה וראוי היה ליעקב לאשה, היה השכינה עם יעקב בשביל אשתו'. (מהר"ל. וע"ע שפת אמת).

הנה קטע מתוך קונטרס 'דברי חלומות' (לר"צ הכהן. דברים שנתגלו אליו בחלום. נדפס בסוף ספר 'רסיסי לילה'. סימן טז. אגב יש לציין שרוב החלומות שנכתבו שם, נחלמו בשבת קדש).

'שבת קדש במדבר. בפרשת וישלח וילך ראובן... ויהיו בני יעקב שנים עשר דייקא אז [וזהו הפעם הראשון שנמנה מספר השבטים יחד ולא נזכר מקודם מספרם יחד] — כי כל זמן שלא יצא החסרון שהיה בו לפעל במעשה, לא היה אפשר למנותו בכלל השבטים, מפני החסרון שיש בו בכח ומי יודע עד היכן הוא מגיע ואולי ח"ו ידחה על ידי זה כשיצא לפועל [דכל חטא גם קודם שהוא בפעל, ישנו בכח, שהוא מוכן לזה, וכמו שנאמר באליאב כי מאסתיהו וגו' ואמרו ז"ל (פסחים סו:) מפני כעסו על דוד שחרה אפו בדוד. וזה היה אחר כך — רק דאח"כ היתה היציאה לפעל וכבר היה חסרון זה בו בכח מקודם], ואחר שייצא לפעל ונתברר דאינו